

Александар МИЛАНОВИЋ
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

МИЛОШ ЦРЊАНСКИ О СРПСКОМ ЈЕЗИКУ И ЋИРИЛИЦИ

1. Милош Црњански је у „међуратном периоду” (1918–1941) на језичке процесе деловао првенствено својим књижевним делима и посве оригиналним језиком у њима, али и својим ставовима о језику, изнетим у есејима, књижевно-критичким и политичким чланцима. У периоду између два светска рата српски народ се нашао у сасвим измењеној језичкој ситуацији: створена је нова држава, Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца (потом и Краљевина Југославија), службени језик у њој уставно је био одређен као *српско-хрватско-словеначки*, док је у научним расправама називан *српскохрватски* (у српској средини) и *хрватски или српски* (у хрватској). Промениле су се и књижевне прилике, па се поред писаца српске модерне све више пробијају авангардни писци, уносећи велике промене у језик и стил наше књижевности и снажније се удаљавајући од стандардног језика, али и нови писци традиционалнијег израза.

Стварајући и као књижевник и као публициста, Црњански је реаговао на различите актуелне процесе и промене у језику књижевности, али и у стандардном језику. Иако се неретко враћао и претходним епохама у развоју српскога књижевног и стандардног језика, од српскословеске па све до вуковске епохе, Црњански је, по природи сопствених књижевних и културних интересовања, далеко чешће коментарисао актуелне проблеме у развоју језика књижевности и стандардног језика. Исти приступ задржао је и у текстовима, углавном интервјуима, објављеним после Другог светског рата, односно по свом повратку у Југославију.

2. Без обзира на авангардни приступ књижевности и све новине које је уносио у њен језик, Црњански је истовремено осећао потребу за неговањем континуитета, за стварањем моста између свих епоха у развоју

српске књижевности и културе. Тај мост чинио је, по пишком мишљењу, српски језик у свим својим облицима. Иако је у тексту „Његошев гроб” (1925) тврдио да је Херцеговина простор „где нам је сачуван најлепши изговор старог језика” (Црњански 1999а: 52), Црњански је сматрао да језик културе мора представљати синтезу изражајних могућности са основом у народном и фолклорном језику. У тексту „У разговору са Милошем Црњанским” (1927) поставља реторичко питање „са нашим језиком, тако дивним у Херцеговини, у Загорју, у народним песмама, зашто се и књижевници не би кренули у велике авантуре, где чекају победе, ван храбрости наше младе и уплашене филологије” (Црњански 1999б: 445). Основу наслеђену из народне традиције, дакле, ваљало је у новом песничком језику храбрије надградити. У таквој поставци подједнако су важни и основа и надградња. Тако у тексту „Модерна српска књижевност” (1927) Црњански новинару суботичког листа *Бачмеђеи Нанло* изјављује: „Треба да се боримо за повратак у српске дубине. Као што су Французи у Алзасу чезнули за сновима ’француства’ који све обухвата, тако и ми треба да у сваком спису, у свакој мисли, реконструисамо своју српску прошлост” (Црњански 2017: 128). „Повратак у српске дубине” није, наравно, подразумевао опонашање некадашњег језика и некадашње књижевности, већ надградњу живе традиције. Најбољу илустрацију за пишчеву поставку налазимо у његовом чувеном чланку „За слободни стих” (1922), у којем налазимо први „напад” на вуковски десетерац, што ће касније као платформу нове српске поезије развити Станислав Винавер. Обрачун за застарелим десетерцем, који су српски песници механички пренели из народне песме и окаменили у сасвим новој епохи, међутим, не значи да нови стих треба да раскине са српском песничком традицијом и њеном „дубином”. „Реконструисање” српске прошлости, дакле, подразумева надградњу традиције, њено осавремењавање и прилагођавање новом времену и новом духу: „Не тражи се десетерац, али се тражи ритам и стих наш, по духу нашег језика наш. Стварању тог новог стиха служи традиција народне песме” (Црњански 1999а: 26). Борба за нови стих стога се водила не као нови романтизам него као потреба да се песнички језик осавремени, и то у односу према романтичарима, али и према модрнистима који су преузели француски стих: „Наша најновија лирика покушава да створи себи оригиналан стих, а у духу нашег језика и традиција. То није романтизам, то је неминовна последица” (Црњански 1999а: 26).

2.1. При сагледавању актуелне српске књижевности Црњански је као важан критеријум истицао добро *језичко осећање* писаца и наглашавао потребу да пишу *чистим језиком*. У овим пишчевим ставовима могуће препознати и траг пишковог одрастања и школовања у вишејезичкој средини, у којој су појачали језички контакти слабили језичко осећање говорника, али истовремено и реакцију на поезију српске модерне, у којој

је утицај француске синтаксе и лексике понегде био и пренаглашен. Текст „Драгољуб Обрадовић: *Сенке сутона*” (1919) пример је пишчеве осуде, прошараних иронијом, стилски некомпатибилних позајмљеница, и то углавном из научног стила, у песничком језику:

Врло му је леп језик у невезаним песмама. Штета што му ветар још 'хармонично дува' и 'трн'има 'арију'. Како би лепо писао он о трну, да се којом срећом не зна у Ваљево, шта је арија. Али кад нестане ауторитета из његових песама и ових речи: 'илузорно', 'хоризонд', 'флуидно', 'атмосфера', 'нервозно', 'рефлекс', 'формално', итд. и кад збаци литерарни фрак па прислуша само своју душу Обрадовић ће бити један од наших лиричара (Црњански 1999а: 302).

С друге стране, поред примера неадекватног песничког језика Црњански у истој мери наводи и позитивне примере, а при опису таквог језика и његових елемената доминира придев *чист*, као у тексту „Марко Ристић: *Од среће и од сна*” (1926): „Оно што је најбоље у овој збирци његових песама [...] јесте скоро ампирска тишина, љупкост и сјај његових речи, српски ванредно чистих” (Црњански 1999а: 328). Андрићево пак писање језиком свога завичаја у књизи *Ex Ponto* Црњански у тексту „Иво Андрић” (1919) повезује за изразом Бранка Радичевића, а такав језик одређен је овде као *прост*, без икаквих негативних конотација, и *чио*: „Фанатик бола, путовања и вере, он се враћа земљи и пољима свога завичаја и говори језиком, који је по негде прост и чео, као у Бранка” (Црњански 1999а: 279). До чистоте српског језика Црњанском није стало само у поезији, већ је наглашава и у прози. У тексту „Ж. Милићевић: *У постојбини наших копаничара и зографа*” (1927) он посебно истиче језик и стил позоришног критичара и уредника *Политике* који је у књигу сабрао своје путописе из Старе Србије: „Стилист, са извесном лакоћом, писац је сачувао чистоту нашег језика, која сад није честа” (Црњански 1999а: 20).¹ Добро језичко осећање нарочито хвали када у тексту „Послератна књижевност” (1929) пише о Станиславу Винаверу: „При том, крај свег 'туђинског' порекла, дубоко осећање српског језика” (Црњански 1999а: 105).

У песничком језику, ослоњеном на народни израз, Црњанском је нарочито стало до еуфоније, коју истиче од стихова Петра Петровића Његоша па све до стихова својих савременика. У тексту „*Ритмови* Тодора Манојловића” (1922) звуковну складност стихова Црњански одређује као *лепи ромор*: „Треба признати тосканску поетичност ствари, које такне и

¹ О позитивним примерима из других функционалних стилова Црњански се мање изјашњавао. У приказу „*Свети Сава* Станоја Станојевића” (1935) само овлаш је додирнуо квалитет ауторовог научног стила: „При крају са својим историјским радом стоји сам, са својом збијеношћу снаге, међу писцима који негују пре свега научну фразу” (Црњански 1999б: 113).

оно, што му нико поздравио није, лепи ромор нашега језика. Читава мала аналитика акустичких могућности” (Црњански 1999а: 316).

2.2. Поред еуфоничности ослоњене на нашу песничку традицију, Црњански у тексту „*Откровење* Растка Петровића” (1923) хвали још и богатство лексике и њених семантичких нијанси и прелива, али као контраст истовремено подвлачи и недостатак песничког израза, које препознаје пре свега у ослањању на београдски жаргон:

Језик Растка Петровића, кад нема аргоа и мажења београдског детета, једна је од најлепших нада наше новије лирике. Велика је само опасност манира. Ипак, каткад шуми и жубори и прелива несвесно све што је, по изразу, досад код нас лепо било. По неки стих му хуји, други трепери кроз брда и дубине рудокопа. Кад би се пописале све његове речи и њине асоцијације, добила би се огромност можданог рада, крај којег би садржаји многих наших лиричара били банални. Његове метафоре чине се често моћне као мостови; стихови, као реке пуне острва (Црњански 1999а: 323).

Опаска о „аргоу и мажењу београдског детета” може се, са мало више слободе у тумачењу, разумети и као скривена и посредна реакција на одушевљење „београдским стилем” српских модерниста, али је из језика Петровићевог *Откровења* заиста тешко открити на шта је тачно Црњански мислио.

2.3. Нова језичка ситуација у Краљевини СХС и појачани културни контакти са Хрватима условили су и повећану пажњу српских писаца када је хрватска књижевна продукција била у питању. Још је Лаза Костић умео да изнесе врло конкретне и аргументоване критике на јавни језички израз Загреба и других градова у Хрватској, а сличним путем кренуо је и Црњански, који у тексту „*Francesco Nitti: Europa senza pace*” (1922) записује:

А скоро сви преводи хрватски, и не само преводи, него и језик оригиналних књига задњих година, чине се као екскурзије бечких подлистака по хрватској књижевности. Узалуд ће се дићи против овог граја. Најмање смо пуристе и радосним смехом поздрављамо свако филолошко котрљање, које се прави са нашим, али са нашим језиком, јер он је највећа сметња, највећа мука. И бојажљиво прижељкујемо неки дивни вуковски џумбус (Црњански 1999б: 123).

Прижељкујући нови „дивни вуковски џумбус” и бранећи се тако од оптужби за језички пуризам због жигосања непотребних германизама у језику и култури, Црњански есејистичким и песничким изразом конституише своју концепцију језика књижевности, у којем треба да дође до синтезе утицаја различитих народних говора, који истовремено бивају оплемењени позајмљеницама које су преживеле суд времена:

И ми милујемо, једнаком љубављу наше речи, па биле слатке као смокве, отужне као маст, или лепе као трешње, само ако се претварају у крв, која под грлом у билима куца. И благосиљамо сваку реч, што падне са ма којег нашег

брда, или краја. Примамо и оне, што су тешко и мучно стигле. Примамљива нам је чак и она тургењевска вера, да ће језик све преболети, све надојити, све порусити, што из туђине дође (Црњански 1999б: 123).

Да овај текст не би био схваћен као генерални напад на хрватску књижевност, Црњански конфронтира Матошев и Назоров језик са језиком књижевних дела и превода који осуђује, наводећи и конкретне примере за непожељан синтаксички утицај немачког језика: „Иако у оном бистром 'кај' има Матошеве сузе, ко зна, нема ли и у оном 'али', што тражи себи ново место у реченици, по немачки. Па ипак... Ипак је срамота та тенденција за срозавањем ма куда. Превод г. Карла Шнауца и песме Назорове нису један језик, нису једна земља, прах и тело, нису један исти плач и смех, нису исто грло” (Црњански 1999б: 123). Хердеровски завршетак цитата у први план истиче реч *срамота*, која најбоље квалификује претеране стране културне утицаје. Истом феномену Црњански се враћа и десет година касније, у тексту са индикативним насловом „Ми постајемо колонија стране књиге” (1932), у којем су сада у средишту пажње подједнако сви народи у новој држави. Наши читаоци жељни француских часописа и немачких књига именују се као *странци*, а њихова кључна особина је да су *индиферентни* према нашем језику и књижевности: „Узрок је свему томе, пре свега, у једној дубокој апатији, за наше, и огроман пораст странаца, странаца бар по души, у нашој средини, жељних не само француских журнала, него и немачких књига, индиферентних према нашем језику, нашој књижевности, нашем културном развоју уопште” (Црњански 1999б: 374).

2.4. Однос матерњег и страних језика у контакту остала је једна од важнијих тема у пишчевим есејима и чланцима током 30-их година ХХ века. У тексту „Трагедија Панаит Истратија” (1935) Црњански је покренуо тему књижевног стваралаштва на језику који писцу није матерњи, тему којој га је живот касније трагично вратио током година емиграције. Црњански, хвалећи Истратијев таленат и стављајући га вредносно чак испред Максима Горког, ипак оштро на самом почетку подвлачи да је „извршио једно издајство горе од свакојега: издајство одрицања матерњег језика” (Црњански 1999а: 154). Потом питање књижевног стваралаштва на нематерњем језику преноси на општу раван, генерализујући конкретан случај: „Писати се може велико, изразити велико само на језику оне која нас је у мукама на свет донела и у говору детињства” (Црњански 1999а: 154). Већу трагедију од оне када је Истрати покушао саоубиство Црњански види у његовом избору језика којим је стварао: „Трагедија је његова у уласку у туђу, па и највећу књижевност, помоћу Ромен Ролана, у одрицању матерњег језика, који је остао тамо са кријумчарима, амалима и матером на обали тромог и широког румунског Дунава” (Црњански 1999а: 155). Случај, а добро је познато да је он за Црњанског био „комедијант”, условио је да се много година касније и Црњански нађе у ситуацији да

пише роман на енглеском језику, а судбина овог дела иде у прилог његових речи из 1935. године. Познато је, наима, да је он рукопис на енглеском одбацио, а роман објавио на српском језику уз бројне коментаре о свом поступку у интервјуима, о чему ћемо због ограничења простора писати на другом месту.

Питању језика у контакту Црњански се враћао и пишући о језику наших превода са страних језика и подвлачећи том приликом неадекватност српских превода, било због недовољног познавања страног језика (Црњански 1999б: 122) било због недовољног лексичког богатства српског у односу на светске језике (Црњански 1999а: 126–127, 189).

3. Са великим занимањем Црњански је пратио и развој стандардног језика у новој држави. У почетку снажно понесен идејом југословенства, он са пуно симпатија коментарише и предратне Скерлићеве идеје о физиономији будућег заједничког стандардног језика Срба и Хрвата. Њега су занимали и други Скерлићеве језички ставови, па у тексту „Послератна књижевност” (1929) Црњански пише о *Бранковом колу* у Сремским Карловцима, у којем указује на значај стандарднојезичких полемика, те да би „борба око језика Скерлић – проф. Живановић заслужила пажњу” (Црњански 1999а: 89).² Судаћи о Скерлићевим погледима на језик Црњански пре свега хвали његову истинољубивост и спремност да се одупре општој културној струји, што илуструје примером критичаревог сагледавања односа између Доситејевог и Вукове концепције језика и културе: „Храброст његова, пак, ментално – нпр. за Доситеја, а против сувишног, слепог тумачења Вука – зар није било доказ љубави према истини, најбоље врсте: онда када су томе многи били противни” (Црњански 1999а: 91).

Занимљиво је да је Црњанског пре свега занимао однос ћирилице и латинице у будућем, унификованом стандардном језику, дакле однос који је подразумевао једно од два важна питања које је озбиљније покренуто Скерлићевом анкетом у *Српском књижевном гласнику* (1913–1914). Проблем односа екавице и ијекавице, по значају важније питање у Скерлићевој анкети, није Црњанском било у средишту интересовања. Данас нас може изненадити предвиђање Милоша Црњанског о судбини ћирилице, изнето 1919, поводом покретања новог београдског часописа у тексту „*Нови покрет*”:

Истина, после Уједињења и Скерлића могли бисмо очекивати часописе у којима има и ћирилице и латинице и словеначког, али засад се треба са мало малиције задовољити и тим, да је по садржају, менталитету и техници књижевност

² Живановићеве пуристички ставови већ су у то време доживљавани као анахрони и теми коју је Црњански покренуо више се нико није вратио ни међу филолозима ни међу књижевницима.

троимена једна иста. Будућност ће нас сигурно увести у књижевност писану штокавски послављеним латинским словом за све нас (Црњански 1999а: 303).

До времена у којем ће се југословенски народи језички и културно ујединити у латиници, Црњански препоручује програмирану диграфију у издаваштву. У тексту поводом издања нове књиге „Фрањо Марковић: *Кохан и Власта*” (1919) износи и свој језичко-културни и просветни програм српско-хрватског прожимања: „Штета што није штампана и ћирицом. У оваквим издањима: Јакшића што више латиницом, а Мажуранића, Марковића и друге што више ћирицом” (Црњански 1999а: 304). Мисао о потреби да се доврши процес започет Скерлићевом анкетом Црњанског не напушта ни годину дана касније. Шаљући „Одговор на анкету *Мисли*” (1920) о књижевним приликама у новој држави, писац предлаже уреднику: „Уосталом и ја Вам предлажем анкету: најнужнију, о ћирилици и латиници” (Црњански 1999а: 17). Избор једног писма као културни приоритет идеја је од које Црњански није одустајао упркос неизантересованости српске културне јавности да напусти ћирилицу. Његове похвале на рачун Скерлићеве идеје видљиве су и у тексту „Јован Скерлић (1924): „Али елан човека који је онако [...] срдано потегао против застареле књижевности и смело расправљао чак и питање латинице, неће достићи ускоро нико” (Црњански 1999а: 49).

Црњански, наравно, није имао ништа против ћирилице, писма на којем је штампао већину својих дела.³ Топла емоција за српско национално писмо понегде избије на сасвим неочекиваном месту, на пример у тексту „Успомене Полита-Десанчића” (1925):

Још је важнији занимљиви детаљ о хрватској дворској канцеларији у Бечу, којој је канцелар био Иван Мажуранић, а у коју је Полита узео, за секретара канцеларије, тада познати српски песник Огњеслав Утјешановић Острожински. У тој канцеларији о којој Полит даје фини слику, решења је у српским црквеним стварима карловачким и Њег. Величанство аустријски ћесар потписивало *ћирилицом* (стр. 41) (Црњански 1999б: 154).

Црњански је, међутим, напоредност ћирилице и латинице доследно доживљавао као препреку уобразијем развоју југословенске културе. Најлепшу илустрацију налазимо у тексту „Данашња књижевност и уметност имају опет значај једне религиозности” (1929), у којем се као на ограничавајуће факторе за бржи развој културе указује, поред осталог, и на конкуренцију писама, али – први пут – и на конкуренцију „наречја”: „А што пораст читалаца није импозантан, у сразмери са политичким успе-

³ Са друге стране, индикативан је пример да је Црњански чак и књигу *Sveti Sava* 1934. године објавио латиницом, у складу са својим међуратним филолошким погледима на укрштања књижевних утицаја између Срба и Хрвата.

сима нашег народа, томе су узрок још увек три наречја, две азбуке, три књижарске области и заосталост књижара, неорганизованост књижевника итд.” (Црњански 1999б: 449). И у тексту „Пламен” (1919) о загревачком часопису, Црњански писмо, узгред, издваја као дистинктиван књижевни и културолошки фактор: „Нама са југоистока, нама са ћирилицом, дотузила је програмска књижевност” (Црњански 1999: 291).

Зато се Црњански није лако могао ослободити идеје о једном писму за „Југословене”. И у обимнијем тексту „Послератна књижевност (Литерарна сећања)” (1929) Црњански се више пута враћао статусу писама. Коментаришући часопис *Зора* Пере Слијепчевића (1913–1914), издваја као позитивну акцију: „Покушај ћирилице–латинице” (Црњански 1999а: 89). У исти контекст смештен је у текст опет Јован Скерлић: „Затим: он је једини стављао питања као: јужнословенска књижевност, екавштина, ћирилица и латиница, итд.” (Црњански 1999а: 91). Потом и Владимир Ћоровић: „Скерлићев шурак, др Влада Ћоровић, тек изишао из затвора, био је, мислим, први саветодавац. Њему треба, ваљда, приписати то што је *Књижевни југ*, одмах у почетку, правио анкете (екавштина? ћирилица? латиница?) итд.” (Црњански 1999а: 93). На исти начин сагледава се и нова серија *Српског књижевног гласника*, којој се замера што није довршила процес „решења писмена”: „Неумитним нагоном настављања предатног покушаја да се начини часопис и словеначке и хрватске и српске књижевности, у смислу решења писмена, итд., није било. О томе је било само фраза. Како данас изгледа, с правом” (Црњански 1999а: 108). Вођен идејом југословенства, Црњански је, као и многи други српски интелектуалци, још увек готово сасвим игнорисао социолингвистичке околности настале после Првог светског рата, током којег је окупатор забранио јавну употребу ћирилице и наредио употребу латинице. Оваква забрана, не прва у историји српског народа, са правом је изазвала револт грађанства, о чему сведочанства у наведеном тексту оставља и Црњански, пишући о пролећу 1919. године: „Латиница у *Књижевном југу*, коју смо били примили као нешто братско и хрватско, значила је у Београду, тада, нешто аустријско, окупаторско. (Она је шкодила доцније и *Дану*.)” (Црњански 1999а: 99).

4. Друге социолингвистичке теме нису превише привлачиле Црњанског. Питање превода са страних језика, које смо на корпусу књижевних текстова већ коментарисали, сагледано је у тексту „Ми постајемо колонија стране књиге” (1932) још и из угла државне језичке политике, која је, по пишчевом мишљењу, исправно реаговала у вези са титловањем страних филмова у нашим биоскопима: „Закон је морао, најпосле, да нас спасава, од шеге коју су странци, десет година, по биоскопима, уз масну зараду, са нашим језиком терали” (Црњански 1999б: 374).

У једном од својих позних интервјуа, датог у новој Југославији Зорану Секулићу и објављеног под насловом „Бити за слободу је бити романтик”

(1972), Црњански се осврнуо и на социолингвистичко питање покренуто хрватским маспоком, а о актуелној језичкој ситуацији се изразио веома опрезно и поприлично неодређено, чак и недоречено: „А језичке могућности? Врло трагично мислим о српском језику. Ја сам један од оних, као и Крлежа, што се смеју и што кажу да је српски и хрватски језик, ма исто је брате! Само су форме различите, јер су оне вековима стваране. За мене је хрватски чакавски језик ванредно леп језик и писали су толики чакавштином, тако исто и српски језик” (Црњански 1999б: 565).

5. У бројним текстовима Милош Црњански се током читавог свог стваралачког века директно дотицао питања српског језика, пишући и о језику књижевности и о стандардном језику. Као кључно језичко-стилско питање у међуратном периоду видео је стварање новог језика књижевности, али на основи коју чини традиција народног и фолклорног језика. Пример пишевог односа према српском десетерцу показује да се Црњански залагао не за опонашање традиције, већ за њено обогаћивање, а идеал је видео у *чистом* језику до којег се стиже преко истанчаног *језичког осећања* књижевника. Рођен и школован у вишејезичкој средини, сведок јаког утицаја француског језика у епохи модерне, Црњански је имао више разлога за осуђивање прејаког страног језичког и идејног утицаја у српској књижевности и публицистици. Снажна посвећеност питању језичких контаката водила га је и истицању немогућности стварања значајне књижевности на нематерњем језику.

Судећи о процесима у стандардном језику, вођен идејама југословенства, Црњански је у међуратном периоду пропагирао идеје језичког и културног јединства пре свега Срба и Хрвата, али и Словенаца, и изразио спремност на велику жртву зарад тог јединства – на одустајање од ћирилице. Овом питању после 1929. године више се није враћао, вероватно разочаран судбином читаве идеје о једном народу и јединственој култури. По повратку из емиграције у Титову Југославију, Црњански се у бројним интервјуима клонио коментара у вези са стандардним језиком, дајући поприлично неодређене одговоре.

Значај ставова Милоша Црњанског о српском језику моћи ће се коначно утврдити тек када се они у будућности буду сагледали у контексту ставова других српских авангардних писаца. Несумњиво је, међутим, већ сада да је његово сагледавање процеса и у језику књижевности и у стандардном језику битно утицало како на савременике тако и на многе потоње генерације пре свега српских књижевника, а у мањој мери и филолога.

ИЗВОРИ

- Црњански 1999а:** Милош Црњански, *Есеји и чланци I : књижевност, уметност*, Дела Милоша Црњанског, том десети, књига 21, Београд – Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског – Наш дом – Editions L’Age d’Homme.
- Црњански 1999б:** Милош Црњански, *Есеји и чланци II : историја, полемике, разговори*, Дела Милоша Црњанског, том једанаести, књиге 22. и 23, Београд – Lausanne: Задужбина Милоша Црњанског – Наш дом – Editions L’Age d’Homme.
- Црњански 2017:** Милош Црњански, *Политички чланци 1919–1939*, Дела Милоша Црњанског, том петнаести, књиге 32–35, Београд: Задужбина Милоша Црњанског – Catena mundi.

ЛИТЕРАТУРА

- Милановић 2014:** Александар Милановић, Отклон од стандарднојезичке норме у поезији Милоша Црњанског, у: *Милош Црњански: поезија и коментари* (ур. Драган Хамовић), Београд – Нови Сад: Институт за књижевност и уметност – Филолошки факултет Универзитета у Београду – Матица српска, 367–379.
- Станојчић 2008:** Живојин Станојчић, *Из језика прозе Милоша Црњанског : лингвистичка истраживања*, Београд: Завод за уџбенике.